

**ВЛИЯНИЕ НА ВЪЗРАСТ И ОБРАЗОВАНИЕ
ВЪРХУ КОМПОНЕНТИТЕ НА ЛИЧНОСТОВАТА РИГИДНОСТ**

Катя Стойчева, Димитър Щетински, Калина Попова

**AGE AND EDUCATION DIFFERENCES IN PERSONALITY RIGIDITY AND ITS
COMPONENTS**

Katya Stoycheva, DimitarStetinski, Kalina Popova

Възрастта и образованието са свързани с индивидуалните различия в персеверативността, ригидността и догматичността при студенти и възрастни от 18 до 60 години, изследвани с въпросника Л.Р.–1 на Иван Паспаланов. По-младите мъже и жени и лицата с висше образование се отличават с по-ниска личностова ригидност. Тази тенденция е изразена по-силно при ригидността и най-силно при догматичността. Наблюдава се взаимодействие между възрастта и образованието: при по-възрастните лица равнището на образование не влияе съществено върху догматичността им. Оценките по отделните субскали корелират умерено с общия бал по скалата и са достатъчно устойчиви и надеждни при ре-тест след 3 месеца.

This paper analyses age and education differences in the subscales of perseveration, rigidity and dogmatism, derived from Ivan Paspalanov's questionnaire for measuring personality rigidity that has been used with university students and adults aged from 17 to 67. Younger subjects scored lower on all subscales, and subjects with higher education were characterised with lesser rigidity and dogmatism. There was an interaction between age and education: in older subjects the impact of education on dogmatism was not significant. Subscales' scores were moderately correlated with overall scale's score for personality rigidity, and showed acceptable test-retest reliability in 3 months interval.

Emails : katya.g.stoycheva@gmail.com, stetinski@gmail.com, kalina_popova@yahoo.com

Това е втората от публикациите, посветени на изследването на личностовата ригидност с въпросника на Иван Паспаланов Л.Р. - 1 (Стойчева, Щетински, Попова, 2011). След като представихме разработения въпросник и докладвахме резултатите от айтем анализа, оценката на вътрешната консистентност на въпросника и факторния анализ на резултатите, работата ни продължи с анализ на личностовата ригидност и на компонентите ѝ персеверативност, липса на пластичност и догматичност при мъже и жени на различна възраст и с различно образователно равнище, както и с анализа на наличните данни за тест-ретест надеждност на въпросника.

Методика

Въпросникът Л.Р. – 1 е самооценъчна скала, която описва различни проявления на ригидността в поведението, разбиранията и преживяванията на личността. Общият бал за Личностова ригидност се извежда на базата на 38 айтеми, а оценките по всяка една от факторно изведените субскали се правят на базата на включените в нея 10 айтеми, като по-високите стойности указват на по-висока личностова ригидност. Названието на втората субскала беше променено от *Липса на пластичност* (в първата публикация) на *Ригидност* (в настоящия текст), с оглед на по-точното отразяване на съдържанието на айтемите в наименованието на субскалите.

Изследвани лица

Данните за въпросника за личностова ригидност Л.Р.-1 идват от четири различни извадки студенти и възрастни, изследвани между 1995 и 2005 г. Извадката *Студенти 1* включва 100 студенти от Нов Български Университет на възраст от 17 до 43 години ($M = 22,3$; $SD = 4,3$). От тях 27 са мъже и 73 са жени. Извадката *Студенти 2* обхваща 130 студенти на възраст от 19 до 34 години ($M = 22,2$; $SD = 1,9$). От тях 43 са мъже, а 87 са жени; 35 са студенти в НХА "Н. Павлович", 30 са от Физическия факултет на СУ "Св. Кл. Охридски", а 65 са от Фармацевтичния факултет на МУ – София. Извадката *Студенти 3* обхваща 115 студенти от НАТФИЗ „Кр. Сарафов“ на възраст от 17 до 26 години ($M = 21,14$; $SD = 2,17$). От тях 50 са мъже и 65 са жени. Извадката от 307 *Възрастни*, 147 мъже и 160 жени, от които 136 (45%) са със средно образование и 169 (55%) са с висше образование, на възраст от 17 до 69 години ($M = 34,7$; $SD = 11,7$), е добре балансирана по пол, възрастова група и образователно равнище на изследваните лица.

Индивидуални различия, свързани с пола, възрастта и образованието

В четирите описани по-горе извадки беше направен t-тест за сравняване на резултатите на мъжете и жените по всяка една от субскалите (Персеверативност, Ригидност, Догматичност) и по общия бал от въпросника. По нито един от тези показатели не бяха установени значими различия по **пол**. Мъжете и жените в българската популация на студенти и възрастни от 18 до 60 години не се различават по своята личностова ригидност.

Таблица 1. Средни стойности и стандартни отклонения по субскалите и общия бал за Личностова ригидност в извадките *Възрастни* и *Студенти*, както и стойности на F критерия от дисперсионния анализ върху двете извадки

Показатели	Изследвани лица	N	Mean	SD	F	Partial Eta Squared
Персеверативност	Възрастни	275	3.57	2.46	21.27***	0.04
	Студенти	301	2.63	2.46		
Ригидност	Възрастни	286	6.06	2.52	19.73***	0.03
	Студенти	298	5.13	2.48		
Догматичност	Възрастни	284	4.94	2.40	63.65***	0.10
	Студенти	305	3.45	2.12		
Общ бал	Възрастни	240	18.95	6.88	57.10***	0.10
	Студенти	291	14.48	6.71		

*** – 0.001

За нуждите на по-нататъшния анализ данните от трите описани по-горе студентски извадки се разглеждат заедно. Както показват данните в Таблица 1, по всеки един от изследваните показатели за личностова ригидност *студентите* (младежи и девойки, учещи в различни учебни заведения в София, 92% от които са на възраст от 18 до 25 години) показват значимо по-ниски стойности при сравнение с демографски разнообразна и балансирана по пол, възраст и образование извадка от *възрастни* от 18 до 67 години.

Изчислената сила на ефекта за наблюдаваните различия по процедурата Partial Eta Squared е слаба (0.03-0.04) до средна (0.10) (Fritz, Morris, Richler, 2012).

Свързаните с **възрастта** индивидуални различия в личностовата ригидност бяха анализирани с помощта на (а) корелационен анализ на данните в извадките на *Студенти* и *Възрастни* и (б) еднофакторен дисперсионен анализ на данните в извадката *Възрастни*, където изследваните лица са разделени по възраст в 4 групи : 18 – 25 г. (M=21,56; SD=2,36, N=87); 26-35 г. (M=30,4; SD=3, N=83); 36-45 г. (M=40,53; SD=2,89, N=74); 46-60 г. (M=51,81; SD=5.54, N=61). Резултатите показват (Таблица 2), че факторът възраст оказва значимо влияние върху проявленията на личностовата ригидност: оценките по всеки един от изследваните показатели се увеличават с възрастта. Изчислената сила на ефекта (Partial Eta Squared) за наблюдаваните различия е слаба (0.05) до средна (0.09) и голяма (0.14) (Fritz, Morris, Richler, 2012).

Таблица 2. Средни стойности и стандартни отклонения по субскалите и общия бал за Личностова ригидност, както и стойности на F критерия от еднофакторния дисперсионен анализ между подгрупите по възраст в извадка *Възрастни*

Показатели	Възрастова група	N	Mean	SD	F	Partial Eta Squared
Персеверативност	18-25	79	2.85	2.50	5.14 df=273 p=0.002	0.05
	26-35	70	3.41	2.24		
	36-45	67	3.90	2.18		
	46-60	57	4.40	2.72		
Ригидност	18-25	84	4.98	2.61	9.57 df=283 p=0.001	0.09
	26-35	77	6.03	2.29		
	36-45	67	6.87	2.23		
	46-60	56	6.71	2.48		
Догматичност	18-25	82	3.89	2.46	9.56 df=279 p=0.001	0.09
	26-35	75	4.95	2.36		
	36-45	68	5.36	2.08		
	46-60	56	5.88	2.22		
Общ бал	18-25	73	15.33	6.80	12.83 df=237 p=0.001	0.14
	26-35	63	19.05	6.30		
	36-45	54	21.11	5.14		
	46-60	49	21.71	7.20		

Оценките на отделните възрастови подгрупи бяха сравнени с помощта на теста на Scheffe (Таблица 3). Направените сравнения показват, че изследваните лица от 18 до 25 години се отличават с най-ниска личностова ригидност: те имат значимо по-ниски стойности от горните възрастови групи по персеверативност, ригидност и догматичност.

Таблица 3. Резултати от теста на Scheffe за сравняване на множество средни стойности – статистическа значимост на разликата между средните стойности в подгрупите по всяка една от субскалите и по общия бал за Личностова ригидност

Подгрупи		Персеверативност	Ригидност	Догматичност	Общ бал
18 - 25	26-35	-.57	-1.05*	-1.06*	-3.72*
	36-45	-1.05*	-1.92***	-1.47***	-5.78***
	46-60	-1.55***	-1.74***	-1.98***	-6.39***
26 - 35	18-25	.57	1.05*	1.06*	3.72**
	36-45	-.48	-.87	-.41	-2.13
	46-60	-.99	-.69	-.93	-2.66
36 - 45	18-25	1.05*	1.92***	1.47***	5.78***
	26-35	.48	.84	.41	2.13
	46-60	-.51	.15	-.51	-.60

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Заедно с това при този анализ се откроява персеверативността, при която се наблюдава по-различна динамика. При ригидността и догматичността (виж Таблица 3) най-младите изследвани лица (от 18 до 25 години) се различават от другите възрастови подгрупи със своите значимо по-ниски оценки, докато изследваните лица в трите подгрупи над 25 години имат близки по величина балове, които не се различават статистически помежду си. При *персеверативността* обаче наблюдаваме едно по-плавно и постепенно нарастване на бала с възрастта, което се изразява в това, че изследваните лица на възраст от 26 до 35 години не се различават значимо по своята персеверативност от най-младата изследвана подгрупа на 18 - 25 години.

Изчислените корелации на възрастта с личностовата ригидност подкрепят наблюдението ни, че а) в диапазона 18–25 години индивидуалните различия в личностовата ригидност не са свързани с възрастта (незначими корелации от 0.01 до 0.09 в студентската извадка), и б) при по-възрастните хора оценките за персеверативност ($r =$

.21), ригидност ($r = .27$) и догматичност ($r = .27$) са по-високи, както и общият бал за личностова ригидност ($r = .33$; всички корелации са значими на ниво $p < 0.001$).

За еднофакторния дисперсионен анализ по фактора **образование** в извадката *Възрастни* (Таблица 4) изследваните лица са разделени на 2 групи: средно образование (възрастни със средно образование и неучещи младежи на възраст 18 – 25 години) и висше образование (възрастни с висше образование и студенти на възраст от 18 до 25 години).

Таблица 4. Средни стойности и стандартни отклонения по субскалите и общия бал за Личностова ригидност, както и стойности на F критерия от еднофакторния дисперсионен анализ между подгрупите по образование в извадка *Възрастни*

Показатели	Образование	N	Mean	SD	F	Partial Eta Squared
Персеверативност	средно	119	3.86	2.41	2.95 df=272	0.01
	висше	154	3.35	2.49		
Ригидност	средно	127	6.42	2.48	4.77 df=283 p=0.03	0.02
	висше	157	5.76	2.53		
Догматичност	средно	122	5.72	2.22	25.67 df=281 p=0.001	0.08
	висше	160	4.32	2.36		
Общ бал	средно	99	21.06	6.69	17.42 df=238 p=0.001	0.07
	висше	140	17.41	6.62		

Изследваните лица със средно образование не се различават от тези с висше образование по своята персеверативност, но имат значимо по-висока ригидност и догматичност. Наблюдаваните статистически значими различия в оценките за ригидност са слаби, а в оценките за догматичност са средни, съгласно изчислената сила на ефекта по процедурата на Partial Eta Squared (Fritz, Morris, Richler, 2012).

Двуфакторните дисперсионни анализи на оценките на мъжете и жените от различни възрастови групи и с различно образование потвърдиха, че факторът пол не е свързан с индивидуалните различия в показателите за личностова ригидност. Двуфакторният дисперсионен анализ по **възраст и образование** (Таблица 5) потвърди описаното вече

влияние на факторите възраст и образование върху компонентите на личностовата ригидност, но и разкри допълнително взаимодействие между двата фактора при *Догматичност* ($F=3.06$, $df=281$, $p=0.03$), докато при показателите Персеверативност ($F=1.10$, $df=272$) и Ригидност ($F=0.87$, $df=284$) и при общия бал по скалата ($F=2.58$, $df=239$, $p=0.06$) не се наблюдава статистически значимо взаимодействие.

Таблица 5. Средни стойности и стандартни отклонения по субскалите и общия бал за Личностова ригидност при лицата със средно и висше образование в подгрупите по възраст в извадка *Възрастни*

Показатели	Образование	18-25		26-35		36-45		45-60	
		Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
Персеверативност	средно	3.00	2.23	3.97	2.24	3.75	2.07	4.81	2.83
	висше	2.75	2.66	2.89	2.13	4.08	2.25	4.03	2.61
Ригидност	средно	5.59	2.76	6.53	2.26	6.97	2.04	6.70	2.67
	висше	4.56	2.46	5.58	2.25	6.84	2.40	6.72	2.34
<i>Догматичност</i>	<i>средно</i>	<i>5.12</i>	<i>2.66</i>	<i>6.06</i>	<i>1.95</i>	<i>5.68</i>	<i>2.16</i>	<i>6.04</i>	<i>2.06</i>
	<i>висше</i>	<i>3.10</i>	<i>2.13</i>	<i>3.97</i>	<i>2.28</i>	<i>5.10</i>	<i>2.02</i>	<i>5.72</i>	<i>2.39</i>
Общ бал	средно	18.87	6.94	21.65	6.14	20.48	4.65	22.60	8.17
	висше	13.59	6.07	16.82	5.60	21.24	5.49	20.79	6.06

Различията в догматичността на лицата със средно и с висше образование са статистически значими при по-младите изследвани лица, в първите две възрастови групи - от 18 до 25 и от 25 до 35 години. При по-възрастните – от 36 до 45 и над 46 години, лицата със средно и с висше образование проявяват сходна догматичност. Силата на влияние на образованието върху оценките за догматичност намалява с възрастта.

Тест – ретест надеждност

Изследваните лица в извадка *Студенти 1* са тествани повторно след интервал от 3 месеца, в началото и в края на семестъра. Сравняването на резултатите от двете тествания с помощта на t-тест за свързани извадки (Таблица б) показва, че оценките по отделните субскали, както и общия бал по скалата, са достатъчно устойчиви и надеждни в

изследвания интервал от време. Най-голяма устойчивост на оценките се наблюдава при персеверативността, а най-голяма вариативност – при оценките за догматичност.

Таблица 6. Средни стойности и стандартни отклонения по субskalите и общия бал за Личностова ригидност при първото и второто тестиране, както и стойности на t – критерия и коефициенти на корелация по Пиърсън в извадка *Студенти 1*

Показатели	N	Mean	SD	t	r
Персеверативност 1	60	2.47	2.37	.89	.75***
Персеверативност 2	60	2.28	2.11		
Ригидност 1	62	4.90	2.46	.86	.66***
Ригидност 2	62	4.68	2.58		
Догматичност 1	63	3.00	2.16	.61	.58***
Догматичност 2	63	2.86	1.86		
Общ бал 1	60	13.60	5.92	1.72	.77***
Общ бал 2	60	12.68	6.25		

*** $p < 0.001$

Взаимовръзки между компонентите на личностовата ригидност

Сходните умерени корелации на отделните субскали с общия бал по скалата (над 0.70) показват, че те са доста добре претеглени в приноса си към общата оценка за личностова ригидност. По-слабите (около 0.30) статистически значими коефициенти на корелация между отделните субскали подкрепят разбирането, че те измерват специфични, макар и взаимосвързани компоненти на личностовата ригидност (Таблица 7).

Обсъждане

Индивидуалните различия в персеверативността, ригидността и догматичността са свързани с възрастта и с образованието, но не и с пола, на изследваните лица.

Таблица 7. Коефициенти на корелация по Пийърсън между субскалите и общия бал по скалата за Личностова ригидност в извадките *Студенти* и *Възрастни*

Показатели	Ригидност	Догматичност	Общ бал
Персеверативност	Възрастни 0.30 Студенти 0.29	Възрастни 0.21 Студенти 0.37	Възрастни 0.65 Студенти 0.72
Ригидност		Възрастни 0.35 Студенти 0.36	Възрастни 0.77 Студенти 0.74
Догматичност			Възрастни 0.70 Студенти 0.74

Всички корелации са значими на ниво $p < 0.001$

Оценките за *персеверативност* показват слабо, но постоянно нарастване с възрастта както при мъже и жени, така и при индивиди с различно образование. Персеверативността е по-ниска в диапазона 18-35 години и по-висока в диапазона 36-60 години и не се влияе от образованието на изследваните лица. Оценките за персеверативност са най-устойчиви при тест - ретест в интервал от 3 месеца. Във всички възрасти *ригидността* на хората със средно образование е по-висока от ригидността при хората с висше образование. Най-младите изследвани лица – от 18 до 25 години, имат най-ниска ригидност, значимо по-ниска от по-горните възрастови групи. *Догматичността* е най-ниска във възрастта от 18 до 25 години. При изследваните лица на възраст до 35 години по-високото образование е свързано с по-ниска догматичност, но при изследваните лица над 35 години не са наблюдават значими различия в догматичността на хора с различно равнище на образование.

Литература

- Стойчева, К., Щетински, Д., Попова, К. (2011) Изследване на личностовата ригидност с въпросника на Иван Паспаланов (Л.Р.-1), Сборник научни доклади на VI национален конгрес по психология, *Българско списание по психология*, бр. 3-4, 136-142.
- Fritz, C.O., Morris, P.E., Richler, J.J. (2012) Effect size estimates: current use, calculations, and interpretation. *Journal of Experimental Psychology: General*, Vol. 141, No. 1, 2–18.